

התנועה הרוויזיוניסטית ותנועת העבודה – שאלת קווי המתאר

יהיעם ויץ

א

בשנים האחרונות אנו עדים להופעת ספרים ומאמרים רבים העוסקים, מהיבטים שונים, בתולדות התנועה הרוויזיוניסטית. שפע זה מורכב מחומר ראשוני, בעיקר זכרונות, ומחומר משני – מחקרי. כמות זו עומדת בניגוד גמור לעובדה שמשך שנים רבות, ודאי עד המחצית השנייה של שנות השבעים, העיסוק והפרסומים בעניין קורותיה של תנועה זו היו דלים עד מאוד, ומה שפורסם היה בדרך כלל חומר שעל גבול הפרופגנדה והאפולוגטיקה. דוגמה בוטה־משהו וסובייקטיבית לקיומה של מגמה זו ולהתייחסות אליה ניתן למצוא ביומנו של דוד בן־גוריון, המלא וגדוש הערות עוינות על התנועה ואישיה. ב־1957, כשיוסף שכטמן בא לראיין אותו בקשר לביוגרפיה שכתב על ז'בוטינסקי כתב 'הזקן' ביומנו: 'בעשר בא אלי שכטמן שאמסור לו ידיעות נוספות על ז'בו. הוא כותב עכשיו את הכרך השני. חבריו לא מרוצים ממנו כי הוא כותב באופן אובייקטיבי'.¹ בהמשך נכתב: 'אמרתי לו כי הוא תלמידו ומעריכו של ז'בו ואני מוקיר זאת. אבל לדעתי היה ז'בו רק ארטיסט ולא מדינאי ולא הבין כלל תהליך הגשמת הציונות'. ציטוט זה, יש לציין, מלמד על סגנונו של בן־גוריון, שהיה לעתים חריף ובוטה, יותר מאשר על יחסו המורכב ורבי־הפנים לז'בוטינסקי: מצד אחד, בעצרת עם שהתקיימה בתל־אביב בפברואר 1933 כינהו 'ולדימיר היטלר'. מן הצד האחר, זמן לא רב אחר־כך נשא ונתן עמו על חתימת הסכמים, הידועים בשם 'הסכמי בן־גוריון – ז'בוטינסקי', שתכליתם יישוב הסכסוך האלים בין שני הפלגים העיקריים בתנועה הציונית. משא ומתן זה, שנערך בלונדון, אף הביא ליצירת מערכת קשרים אישיים בין השניים. יומיים אחרי חתימתם כתב לו בן־גוריון: 'שום דבר שיקרה מעכשיו לא ישנה את העובדה, ששנינו נפגשנו ובמשך שעות רבות שכתנו את כל אשר עמד מאחורינו, וחרדה גדולה לכבוד התנועה והצלחת מפעלה, מתוך אמון הדדי ומתוך כבוד הדדי, הניעה אותנו למאמץ משותף. עובדה זו לא תיעקר מלבי, יקרה מה שיקרה'.²

1. יומן בן־גוריון, 6 ביולי 1957, ארכיון המכון למורשת בן־גוריון בקריית שדה־בוקר.
2. לונדון, 28.10.1934, בתוך: ד' בן־גוריון, זכרונות, ב, תל־אביב 1976, עמ' 199; בעניין זה ראה: ש' טבת, קנאת דוד, ג: הקרקע הבווער, תל־אביב 1987, עמ' 38–42, 102–107.

לאחרונה ראו אור מחקרים נוספים העוסקים בתחום זה ביניהם: שני כרכי ספרו הכולל של יוסף הלר על לח"י; ספרו של יהושע פורת על יונתן רטוש, שבשנות השלושים נמנה עם הזרם המקסימליסטי בתנועה הרוויזיוניסטית ותקופה מסוימת אף היה עורך בטאונה, הירדן; ספרו של יעקב שביט על התנועה הרוויזיוניסטית, שהוא נוסח אנגלי, מלא יותר ומעודכן, של ספרו מרוב למדינה, שהיה אחד המחקרים החלוציים על תנועה זו; מחקרה של אסתר אשכנזי על בית"ר בארץ-ישראל, שהוגש לאחרונה כעבודת דוקטור באוניברסיטת חיפה ושפרק ממנו פורסם בקתדרה.³

בין הזכרונות ראוי להזכיר את ספרו של בנימין אליאב, זכרונות מן הימין (תל-אביב תש"ן). ספר זה, שהוא עיבוד של ראיונות שהעניק אליאב במחצית שנות השישים למדור לתיעוד בעל-פה במכון ליהדות זמננו, הוא מצד אחד מקור רב-עניין ורב-ערך להבנת דרכה של התנועה; מצד שני, ראוי להתייחס אליו בהסתייגות מסוימת, מפני שבמידה רבה תכליתו להבהיר ולהצדיק את דרכו המפותלת והאישית עד מאוד של המחבר יותר מאשר את דרכה של התנועה הרוויזיוניסטית. עוד ספר זכרונות ראוי עד מאוד הוא האוטוביוגרפיה החלקית של בנימין אקצין, מריגה לירושלים (ירושלים תשמ"ט). בצדק כתב עליו יעקב שביט כי מדובר באוטוביוגרפיה חשובה שכתב אדם שהיה קרוב להנהגה הפוליטית של התנועה הרוויזיוניסטית ולקח חלק במאבקי הדיפלומטיים. כן ראוי לאזכור ספר זכרונותיו של נתן ילין-מור, שראה אור כעשור שנים לאחר מות מחברו ושמתאר בלשון חיה ומרתקת את בית"ר ואת האצ"ל בפולין ערב המלחמה.⁴ אחת הסיבות האפשריות לשפע זה קשור לשינוי שחל במעמדה הפוליטי של תנועת החירות: אחרי כמעט יובל שנים של שלטון תנועת העבודה, במשך חמש-עשרה שנים (1977-1992) היא היתה מפלגת השלטון העיקרית. ראשיה, ביניהם כמה מהמפקדים הבכירים ביותר של ארגוני 'הפורשים' - מנחם בגין, יצחק שמיר, חיים לנדאו, יעקב מרידור ואחרים - שימשו בתפקידים השלטוניים הבכירים ביותר והיא זו שעיצבה את 'סדר היום הלאומי': מהלכים רבים שהוצאו לפועל במהלך תקופה זו - השלום עם מצרים, המלחמה בלבנון, ההתנחלויות ביהודה ושומרון, 'ההטבה עם העם' - נבעו מהשקפת עולמה, מהפרקסיס הפוליטי שלה ומסדרי העדיפויות שקבעה. עובדה זו הביאה להפניית זרקור אל עברה, מקורותיה ושורשיה. וכך, בהתאם לאמרתו המפורסמת של ההיסטוריון האיטלקי בנדטו קרוצ'ה כי 'כל היסטוריון הוא בן-זמנו', לא רק הוּוּה ועתידה של התנועה נגזרים ממעמדה בשנים האחרונות, אלא גם עברה: מעמדה ההיסטוריוגרפי של התנועה וחשיבותה בעיני חוקרי העבר נקבעים במידה לא מעטה ממעמדה העכשווי - הפוליטי והאקטואלי. מעבר הימין הרוויזיוניסטי מהפריפריה למרכז מקבל אפוא משמעות

3. י' הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940-1949, ירושלים תשמ"ט; י' פורת, שלח ועט בידו: חייו של יונתן רטוש, תל-אביב תשמ"ט; א' אשכנזי, 'פלוגת העבודה של בית"ר (1931-1935)', קתדרה, 51 (1989), עמ' 148-172; Y. Shavit, *Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925-1948*, London 1988

4. Y. Shavit, *Studies in Zionism*, Vol. 11, 1 (1990), p. 95; נ' ילין-מור, שנות בטרם, [ללא מקום הוצאה] 1990.

כפולה: לא רק במונחי כאן ועכשיו אלא גם בחשיבות עברו או לפחות בחשיבות שמייחסים לחקר עברו והבנתו. על הקשר בין הפיכת תנועת החירות למפלגת שלטון לבין חקר עברה כתב שביט:

עלייתו של הליכוד, כשבמרכזו תנועת החירות בראשות מנחם בגין, לשלטון, עוררה סקרנות רבה, מעבר לסקרנות המקובלת שמעוררת עליית מפלגת אופוזיציה לשלטון. הסיבה לכך היתה דימויו הלאומני והמיליטאנטי, שמשמעותו היתה כי מדיניותו תביא למלחמה מידית עם מדינות ערב ותטיל (impose) על מדינת ישראל משטר שמרני, אם לא פאשיסטי. ... זה הביא לכך שמספר שאלות הפכו למושאו של ויכוח פוליטי והיסטורי. למשל, השאלה באיזו מידה הימין הישראלי - בניגוד לרוויזיוניזם הפרה-מלחמתי [מלחמת העצמאות, י"ו] - היה תופעה חדשה שצמחה על רקע ההקשר המיוחד של חברה יהודית בארץ-ישראל? ... או השאלה איזה סוג של המשכיות ניתן לאתר במסורות הפוליטיות של הימין הציוני בישראל? כדי לענות על שאלות אלה, אנו נדרשים בראש ובראשונה לדעת ולהבין לעומק את הימין הציוני בתקופה שקדמה להקמת מדינת ישראל.⁵

ב

האם ניתן למצוא חוט שני המאפיין מחקרים מגוונים אלה? נדמה לי שכן. כולם מנסים להציג את התנועה הרוויזיוניסטית כתנועה מורכבת, רבת-פנים ומכאן גם עמוסת מתחים וטעונות קונפליקטים. הנטייה, שהיתה משותפת לאוהדים ויריבים כאחד, להציגה כתנועה מונוליתית, חד-ממדית וחד-משמעית הומרה בנטייה לשרטט תמונה שונה מבחינת קווי המתאר הפנימיים בתוך התנועה הרוויזיוניסטית עצמה ומבחינת מערכת היחסים - הפוליטית והאידיאולוגית - בינה לבין יריבתה הגדולה, תנועת העבודה. נמחיש טיעון זה בעזרת שתי דוגמאות. אחת נוגעת למערכת היחסים בינה לבין תנועת העבודה והציונות 'הישנה', והשנייה נוגעת למערכת היחסים בתוך התנועה הרוויזיוניסטית. במאמר העוסק ביחסם של וייצמן ו'בוטינסקי' לשאלה הערבית, טוען יוסף הלר⁶ כי בניגוד לדעה המקובלת 'כאילו וייצמן ו'בוטינסקי' מייצגים שתי עמדות קוטביות בנושא הערבי', ההבדלים ביניהם היו בעיקרם טאקטיים, מבחינת מטרותיה ארוכות הטווח של התנועה הציונית. עמדת וייצמן היתה 'קיצונית' כעמדת ו'בוטינסקי', אך בעוד ו'בוטינסקי' מאמין שניתן ואף רצוי לשטוח את תביעותיה המלאות של הציונות ללא היסוס ובריז גלי, הרי וייצמן וחבריו מאמינים שיש לעשות זאת אך ורק בחשאי, בהירות ובאיטיות, ובפומבי יש להתבטא בצורה זהירה ביותר. להערכתו, הטענה כאילו וייצמן דגל בזכות מול זכות ובתביעה מול תביעה היא חסרת שחר, ולמעשה עמדותיו לא היו שונות בהרבה מעמדות

5. Shavit, *Jabotinsky and the Revisionist Movement*, p. XIII

6. 'הלר, וייצמן, ו'בוטינסקי' והשאלה הערבית - פרשת ועדת פיל', בתוך: ש' אטינגר (עורך), אומה ותולדותיה, ב, ירושלים תשמ"ד, עמ' 285-306.

ז'בוטינסקי. אפילו בשאלה הטריטוריאלית הפער בעמדותיהם לא היה קוטבי: וייצמן היה אמנם גמיש מז'בוטינסקי, אך גם האחרון לא היה חסר פשרות לחלוטין. במכתב שכתב ב־1937 לבנימין אקצין, ממלא מקומו בנשיאות הצ"ח, תמך ז'בוטינסקי באופן מפתיע בחלוקה. הוא הסתלק מתמיכתו זו רק אחרי שנדחתה בידי נשיאות הצ"ח.⁷ עמדתו של הלר, מן הראוי לציין, היא רדיקלית למדי ויש שיחלקו עליה; אולם קשה שלא להסכים עם עמדתו העקרונית כי חילוקי הדעות ביניהם פחות חריפים מכפי שמקובל לסבור.

הדוגמה השנייה, מתוך ספרו של יעקב שביט, עוסקת במערכת היחסים בין הגוף הפוליטי, הצה"ר, לבין תנועת הנוער שלו, בית"ר. בין שני גופים אלה, טוען שביט, שרר מתח מתמיד. מקורו היה בכך שהצה"ר עשה כל מאמץ לשמור על שליטה ופיקוח [על בית"ר], בשעה ששאיפת בית"ר היתה לאוטונומיה ועצמאות, ובסיכומו של דבר, להגמוניה בתוך שורותיה שלה.⁸ העובדה שז'בוטינסקי היה גם נשיא הצה"ר וגם ראש בית"ר היתה הגורם המרכזי שבזכותו התקיים שיתוף פעולה בין שני גופים אלה. ביוזמתו הגיעו בקיץ 1931 להסכם ג'נטלמני שעל-פיו תזכה בית"ר לאוטונומיה פנימית אך לא תנקוט עמדות פוליטיות עצמאיות. בפועל, ממשיך שביט, הסכם זה לא החזיק מעמד זמן רב: "תנועת בית"ר וחבריה המשיכו ללחוץ לשינוי המדיניות הרוויזיוניסטית כמו לשינוי המנטליות שלה בכלל. ההסכם הפך את בית"ר לסוג של קבוצת לחץ אידיאולוגית, שניסתה להשתלט (to take over) על הצה"ר. דוגמה נוספת לקונפליקטים פנימיים מסוג זה נמצאת בנאומו של אב"א אחימאיר בכנס בית"ר בוורשה (1.7.36), שבו התלונן על שהנהגה הרוויזיוניסטית אילצה אותו ואת חבריו להפסיק את פעילותם הפוליטית וההסברתית זו, לטענתו, הסיבה לירידת התנועה כולה."⁹

מבחינתה של התנועה הרוויזיוניסטית, היו יתרונות רבים – פוליטיים ואידיאולוגיים – להצגת הדברים בקווים ישרים, נעדרי מתח ונטולי קונפליקט. מדוע? בגלל הקשר בין שני מושגים: המשכיות ולגיטימיות. ששון סופר, שכתב ביוגרפיה של מנחם בגין,¹⁰ טוען כי לעובדה שבגין הצליח להציג את עצמו כיוורשו וכממשיכו של ז'בוטינסקי היה חלק לא מבוטל בהפיכת תנועת החירות לכוח הדומיננטי במחנה הרוויזיוניסטי, שגבר גם על הצה"ר, גם על מפלגת המדינה, גם על לח"י וגם על הוועד העברי לשחרור לאומי בראשות שמואל מרלין והלל קוק. סופר מתאר כיצד בוועידתה הארצית הראשונה של תנועת החירות, שהתקיימה באולם 'אוהל שם' בתל-אביב ב־19 באוקטובר 1948, נתלו מעל הבמה תמונות גדולות של הרצל, ז'בוטינסקי ודוד רוזיאל, וכיצד עלה מנחם בגין, לקול תשואות הקהל, לתפוס את מקומו במרכז

7. שם, עמ' 302.

8. Shavit, *Jabotinsky and the Revisionist Movement*, p. 53

9. 'גיבורים ולא קדושים', הציונות המהפכנית, א, תל-אביב תשכ"ו, ע"מ 98-101.

10. S. Sofer, *Begin: An Anatomy of Leadership*, Oxford 1988, pp. 51-54. סופר מכיל את הלח"י ברשימת הטוענים להנהגת התנועה הרוויזיוניסטית למרות שלה עצמה לא היתה כלל יומרה כזאת.

הנשיאות, כשהוא אוחו בזרועה של גב' תמר קופ, אחותו של ז'בוטינסקי. על מעמד זה הוא כותב:

ייסודה של חירות היה אקט ההכתרה במאבק על המורשת הרוויזיוניסטית. עבור בגין, שעתה הכתיר עצמו כיוורש יחיד, הרצל, ז'בוטינסקי ורזיאל סימלו הן את המורשת הציונית והן את המורשת הרוויזיוניסטית. אף לא אחד מהפלגים האחרים שהרכיבו את הימין הרוויזיוניסטי היו במצב שבו יכלו לערער על מעמדו זה. ... היה זה הניצחון המכריע ביותר בקריירה הפוליטית של מנחם בגין.

ג

את הקונפליקט הפנימי בתוך התנועה הרוויזיוניסטית ניתן להציג בכמה אופנים והקשרים: ראשית, ניתן להציגו כקונפליקט מוסדי, מבחינת מערכת היחסים בין שלוש צלעות 'המשולש': התנועה הפוליטית (הצה"ר ואחר-כך הצ"ח), תנועת הנוער (בית"ר) ותנועת המחתרת (האצ"ל).

שנית, ניתן להציגו כקונפליקט בן-דורי, בין דור מבוגר יותר שעולם המושגים והערכים שלו עוצב לפני מלחמת העולם הראשונה, בעידן שניתן לתארו כהרמוני ואופטימי יחסית, לבין דור צעיר יותר שעולמו, בעיקר עולם החרדות שלו, עוצב באירופה המזרחית שבין שתי מלחמות העולם. עולם כזה גוזר ומנביע לא הרמוניה ואופטימיות אלא שסעים, חששות ובעיקר נטייה לראות בפתרונות רדיקליים את הדרך היחידה הן להישרדות והן להתגברות על תחושת הכאוס שמשדר העולם מסביב. אפשר שכך יש לפרש את הסכסוך המפורסם בין ז'בוטינסקי בן ה-58 לבין מנחם בגין בן ה-25, בוועידה העולמית השלישית של בית"ר, שהתכנסה בוורשה בספטמבר 1938. סכסוך זה התמקד והסתמל במידה רבה בוויכוח על נוסח אחד מסעיפי 'הגדר הבית"רי': בשעה שז'בוטינסקי הציע את הנוסח 'אשא זרועי להגנת עמי ומולדתי, ולא אשא זרועי אלא להגנה', בגין הציע את הנוסח 'אכין זרועי להגנת עמי ולכיבוש מולדתי'.

שלישית, ניתן להציגו גם כקונפליקט טריטוריאלי: בין ז'בוטינסקי הרוסי, יליד העיר אודסה, הנוטה לאוניברסליזם, לבין בגין הפולני, יליד העיירה בריסק, הנוטה לפרטיקולריזם. ביטוי חד כתער, אם כי סובייקטיבי לחלוטין, לראיית הסכסוך בין השניים כנגזרת של קונפליקט שהוא גם בן-דורי אך גם טריטוריאלי, ניתן למצוא בדברים שכתב ישראל שייב (אלדד), שנכח בכינוס. ואלה דבריו:

אנחנו, אשר נעורינו לא זרמו בקצב פושקין ולרמנטוב, לבנו לא זב דם כאשר זב דם לבו למעשי האכזריות של המהפכה הרוסית, אנחנו אשר לא היתה לנו שהות ליהנות מהמלודיה של איטליה ושמיה, לא היה אכפת לנו אם נאה הוא המשטר הפאשיסטי או לא ולא הבינונו בניתוחנו הפוליטי היבש למה מסרב הוא בכל זאת להפגש עם מוסיליני; אנחנו, שלא היינו בני דור לוחם לחופש האזרח, לליברליזם ולדמוקרטיה פרלמנטרית, לא תפסנו את סוד

אהדתו למשטר הפרלמנטרי הבריטי ולחופש הפרט והכבוד לפרט שבכריטניה עצמה. זה היה הרקע הפסיכולוגי לויכוח ולמאבק שהתחולל בכינוס.¹¹

אולם, הסבר זה אינו מבהיר את הפער בין ז'בוטינסקי לאב"א אחימאיר ויהושע השל ייבין, שגם רקעם היה רוסי ושגם הם, כמוהו, התבגרו לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. את הפערים ביניהם ניתן להבין בעיקר על רקע העובדה שהשניים, כמו גם אורי צבי גרינברג, מנהיגו השלישי של הזרם הרדיקלי בתנועה הרוויזיוניסטית הארץ-ישראלית, באו מתנועת העבודה ועברו מהשמאל לימין במחצית השנייה של שנות העשרים. למעבר זה היו, מבחינתם, שתי משמעויות: מצד אחד, הוא חל על רקע אכזבתם מהסוציאליזם בכלל ומתנועת העבודה הארץ-ישראלית במיוחד, והוא הביא אותם לנקיטת עמדות אנטי-סוציאליסטיות ולהתנגדות חריפה כלפי ממשלת המנדט, שהם ראו אותה כאנטי-ציונית גמורה. מן הצד האחר, הם הביאו אתם מתנועת העבודה את היסוד של העדפת האיכות על הכמות והעדיפו 'גוף קטן ומלוכד, המסוגל להשפיע על ההמון, על גוף גדול ומסורבל'.¹² ראייה זו הביאה לכך שבניגוד לזרם המתון בתנועה הרוויזיוניסטית, שראה בעלייה הרביעית את העלייה המועדפת שתביא להגשמת הציונות,¹³ אצ"ג, או איש תנועת העבודה, התנגד לה וראה בה 'ריאקציה נגד חזונו הציוני'.¹⁴ גם ב-1929, לאחר שהצטרף לתנועה הרוויזיוניסטית, טען אורי צבי גרינברג שלא השתנה יחסו לחלוצים, אלא למנהיגיהם, כך שנשאר נאמן לרוח העלייה השלישית. ואב"א אחימאיר, ב-1930, הציג את תנועת 'החלוץ' כ'טיפוס הנהדר של עליה ציונית'.¹⁵

בשם עקרון האיכות חלק אחימאיר, החל מקיץ 1926, על ז'בוטינסקי, התנגד לדמוקרטיה הליברלית וקרא לתמיכה במשטר דיקטטורי. בשם עיקרון זה הוא התנגד לרעיון הגדודים של ז'בוטינסקי ותמך ב'גווארדיה לאומית', כלומר אוונגרד לוחם, 'הלוקח ואינו מקבל'.¹⁶

אצל אצ"ג הביאה ראייה זו לעמדה אמביוולנטית כלפי הקומוניזם: מצד אחד הוא ראה בו דמון, בגלל אופיו הקוסמופוליטי ועוינותו הקשה לתחיתו הלאומית של העם היהודי, אך מצד שני הוא ראה בו מודל לחיקוי: ניתן ללמוד ממנו כיצד להנהיג תנועת המונים. הוא דחה את הציונות הסוציאליסטית מפני שהפכה לתנועה 'זעיר-בורגנית' שדחתה את היסודות הבולשביקיים-דיקטטורים-משיחיים. כך, בניגוד

11. י' אלדר (שייב), מעשר ראשון, תל-אביב תשכ"ג, עמ' כ.

12. פורת, שלח ועט בידו, עמ' 44.

13. על יחסה החיובי לעלייה זו ניתן ללמוד, לדוגמה, ממאמרו של אביגדור המאירי, 'הסוחרים והמרכז הרוחני', דואר היום, 4.1.1929.

14. בעניין זה ראה: פ' גינוסר, 'אורי צבי גרינברג ועליית גראבסקי', עיונים בתקומת ישראל, 1 (1991), עמ' 523-546.

15. 'ערב העליה ה"חמישית"', הציונות המהפכנית, א, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 32-35.

16. י' הדר, "המוניזם של המטרה" או "המוניזם של האמצעים"?', ציון, שנה נ"ב, ג (תשמ"ז), עמ' 322-327.

לז'בוטינסקי, האנטי-סוציאליזם של אצ"ג היה כרוך באנטי-ליברליזם;¹⁷ וכך, בניגוד לז'בוטינסקי, שתפיסתו היתה מורכבת מאנטי-סוציאליזם חריף, כבוד לבורגנות ויחס דו-ערכי לדמוקרטיה הליברלית,¹⁸ תפיסתם של הרדיקלים שבאו מתנועת העבודה הורכבה מצד אחד מאנטי-סוציאליזם, אנטי-ליברליזם ואנטי-בורגנות, ומצד שני מיחס חיובי למושג המהפכה ומדחיית עולם המושגים ה'אבולוציוני'. יחסם לדמוקרטיה הליברלית היה, לכן, לא דו-ערכי אלא שלילי לחלוטין.

האם תפיסת הרוויזיוניזם כתנועה מורכבת היא פרי קונספציה שמקורה בתודעתו ובהשקפת עולמו של החוקר? ודאי שאין לזלזל בקונספציות ובגישה ראשונית א-פרוירית אל מושאי מחקר, אולם, מתוך המטריה עצמה ניתן לדלות חומר רב המאשש ומצדיק את הגישה הקונפליקטואלית, כפי שבאה לידי ביטוי לא רק במישור הפוליטי והאידיאולוגי, אלא גם בסיפוריהם האישיים של גיבורי העלילה.

יוסף הלר, לדוגמה, כתב מאמר¹⁹ המתאר כיצד בשנותיו האחרונות התקשה ז'בוטינסקי לשמור על מעמדו כמנהיג התנועה לנוכח הרדיקליזציה שפקדה את הדור הצעיר, שהוא לא הסכים עמה.²⁰ הוא גם מתאר כיצד נאלץ להתפשר ולהגמיש את עמדותיו כדי לשמור על מעמדו, בייחוד לאחר תליית שלמה בן-יוסף, בקיץ 1938. אמנם הלר מתייחס להשקפותיו של ז'בוטינסקי ולעמדותיו, ולא לאישיותו, אך ממקומות אחרים עולה כי ההסתייגות מז'בוטינסקי בשנותיו האחרונות היתה לא רק במישור הפוליטי, אלא גם במישור האישי לחלוטין. בנימין אליאב, למשל, מספר על מכתב שהגיע לידי אלכסנדר ('סשה') רפאלי, נציג האצ"ל בפריס, שדובר בו על ז'בוטינסקי בלעג כעל 'הינדנבורג', כלומר 'אדם סנילי, עובר בטל, דמות היסטורית אנכרוניסטית שהמנהיגות האמיתית איננה בידיו'.²¹ מכתב זה, שלא ידוע מי כתבו, הגיע לידיו של ז'בוטינסקי. אך כדי להאיר סוגיה כה קשה ונכבדה לא די בעדות בעל-פה של מכתב שאפילו זהות כותבו אינה ידועה. לכן בחרתי להביא מכתב שכתב אליהו בן-חורין לאברהם אברהם, המזכיר המדיני של הצ"ח. מטרת המכתב,²² שנכתב ב-2.8.1940, יומיים לפני מותו של ז'בוטינסקי (שמאז מארס 1940 שהה בארצות-

17. Y. Shavit, 'Uri Zvi Greenberg: Conservative Revolutionarism and National Messianism', *The Jerusalem Quarterly*, 48 (1988), pp. 63-73

18. על יחסו הדו-ערכי של ז'בוטינסקי לדמוקרטיה הליברלית ראה הלר, 'המוניזם של המטרה', עמ' 326.

19. "הלר, 'זאב ז'בוטינסקי ושאלת ה"הבלגה" (1936-1939) - השקפת עולם במבחן המציאות', בתוך: ש' אלמוג ואחרים (עורכים), *תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה*, ירושלים תשמ"ח, עמ' 283-320.

20. "נדבה, 'דיוקנו של מהפכן', בתוך: "קיסטר (עורך), *אחימאיר ובית"ר*, ירושלים תשמ"ג, עמ' 34-39.

21. ב' אליאב, *זכרונות מן הימין*, תל-אביב תש"ן, עמ' 129.

22. סימולו: PRO, CO 733/442/14. אליהו בן-חורין (זליג בינדר), 1902-1966, היה ממייסדי התנועה הרוויזיוניסטית בארץ-ישראל, עיתונאי בדואר היום וחבר נשיאות הצ"ח. בזמן מלחמת העולם השנייה פעל במסגרת המשלחת הרוויזיוניסטית בארצות-הברית.

הברית), היתה לתאר עד כמה ירוד מצבה הפסיכולוגי של משלחת הצ"ח בארצות-הברית ועד כמה מעורערת מערכת היחסים בין חבריה. הסיבה המרכזית לכך היא 'מצב רוחו של ולדימיר [ז'בוטינסקי] ומצב עצביו', והוא מפרט:

לפתע הוא יותר ויותר מודע לעובדה שהוא כמעט בן שישים. הוא נעשה חסר סבלנות באופן חמור לכל מה שאנו עושים. ההרגשה שאין לו יותר זמן לאבד ושחיי עולמים להגיע אל קצם לפני ששיג את המטרות שהציב לעצמו הופכת אצלו כמעט לאובססיה. לכן, הוא מציע הצעות ומתכנן תכניות ומשנה אותן מיד. עתה הוא מודע לכך שלעולם לא יתגבר על כך שטעה בחיזוי האירועים. הוא לא יכול לשכוח זאת עד עצם היום הזה, בין אם הוא מדבר על כך ובין אם לא. זו לדעתי הסיבה להיסוסיו הרבים בכל הנוגע לעבודתנו. משך שבועות הוא מנסה להאיט (soft-pedalled) את קצב עבודתנו וכן כל ניסיון להתחיל במשהו שיטתי בנתיב המרכזי של עבודתנו.

ד

התפיסה המוצגת במחקרים אלה - כמו של הלר ושל אליאב - שהתנועה הרוויזיוניסטית היא תנועה מנומרת ורוויית קונפליקטים, עומדת בניגוד לתפיסה קודמת, שהציגה אותה כתנועה מונוליטית ונעדרת מתחים פנימיים. תפיסה זו באה לידי ביטוי גם בתיעוד העצמי של חברי התנועה, אך גם בכתיבה פולמוסית של אנשי תנועת העבודה, שמבחינתם הצגה כזו היתה תנאי הכרחי לתיאור של קווי-ההבדל בין התנועות במושגים של 'שבר' או 'תהום'. בספרי פולמוס אלה, שחלקם נכתב בראשית שנות השמונים - כששהותה המתמשכת של תנועת העבודה באופוזיציה יצרה צורך להוכיח את גודל הפער בינה לבין השלטון החדש - הצגת מערכת היחסים בין התנועות במושגים 'מעוגלים' וחד-משמעיים הותנתה בהצגת הרוויזיוניזם עצמו במושגים כאלה.²³

סיבה נוספת לכך שהיום יותר ויותר קשה לדבר על קווי מתאר אלה במושגים כה נחרצים וחד-משמעיים היא העיסוק האינטנסיבי והמעמיק בדמותו ובעמדותיו של דוד בן-גוריון. משך שנים דבריו הקשים, לעתים על גבול הגסות, בגנותן של התנועה הרוויזיוניסטית ותנועת החירות ובגנותו של 'דתן הממושקף', הוא 'האיש היושב עלייד חבר הכנסת בדר' (כך כינה את מנחם בגין), הקשו עלינו לאבחן עד כמה יחסו אל כל אלה היה מורכב ודו-משמעי. מצד אחד, מסמכים כמו מכתבו המפורסם

23. בעניין זה ראה, לדוגמה: י' וגנר וא' כפכפי, שורש המחלוקת: הריב ההיסטורי בין תנועת העבודה והרביזיוניזם, תל-אביב 1982; ד' ברינר, מז'בוטינסקי עד בגין: דיוקנה של תנועה, תל-אביב 1982. אמנם מחברי ספרים אלה נמצאים שמאלה מ'הזרם המרכזי' בתנועת העבודה, אולם יש להניח שבעניין זה הם ביטאו, פחות או יותר, את הקונסנזוס של התנועה.

למשורר חיים גורי ב־1963,²⁴ ערב פרישתו מראשות הממשלה, לא מקלים עלינו לראות כי יחסו אליהם היה מורכב מחרדה ומעוינות, אך לא רק מהן. גם ביטויים ביומנו, כמו 'אקצין הוא שוטה גמור, התעמולה הרוויזיוניסטית הכוזבת השפיעה עליו והוא מאמין לה ... ואילו בן־חורין זהו נאצי גמור ורוויזיוניסט ביודעין ומתוך הכרה',²⁵ אינם מקלים על ראייה מאוזנת של הדברים. אולם, מן הצד האחר, יחסו לאורי צבי גרינברג היה מלא כבוד והערכה. אמנם ניתן לטעון כי יחסו אליו היה יוצא דופן, בחזקת יוצא מן הכלל המלמד על הכלל, אך יש בו כדי להעיד כי יחסו אליהם לא היה אחיד. דוגמה נוספת, שגם עליה ניתן לטעון שאינה מאפיינת, היא מערכת היחסים הקרובה מאוד בינו לבין יהושע כהן, חבר שדה־בוקר ומאנשי לח"י המובהקים והבולטים. שוב דוגמה אקסצנטרית משהו אך בכל זאת היא מהווה הוכחה נוספת להעדר יחס אחיד מצדו כלפי הרוויזיוניזם.

אצ"ג היה מאנשי הרוח הבולטים שבתקופת 'פרשת לבון' תמכו בבן־גוריון ללא סייג (בניגוד לתנועת החירות, שתמכה בלבון). אותה תקופה הם החליפו ביניהם לא מעט אגרות, ובאלה של בן־גוריון בא יחסו האוהד והחם כלפיו לידי ביטוי ברור. דוגמה ליחס זה אפשר למצוא במכתב (המובא בחלקו) שנשלח ממש בעצם הימים שבהם עלתה ה'פרשה' על סדר־היום הציבורי:

יקירי אורי צבי!

קבלתי מכתבך בלווית מאמריך, ואם כי איני מסכים לכל דברייך – שמחתי קודם כל למכתבך. ואשר למאמריך אני שותף לנימה האופטימית רווית האמונה בעתידנו, שבה סיימת מאמריך. אני חותם בשתי ידיים על דברייך: 'נבנה מבצרנו מבפנים ולא נירא' [ההדגשה במקור, י"ו]. זהו עיקר העיקרים. אם תרצה להיפנות אשלה לך השנתון הממשלתי שבו פרסמתי רשימה 'לקראת עולם חדש' – מובטחני שלפחות לעמודים האחרונים שברשימה זו – תוכל להסכים. ואני שולח ברכת מועדים לשמחה ולוחץ ידך בחיבה, בידידות ובהוקרה.

ד. בן־גוריון²⁶

על יחסיהם באותה עת נכתב: 'בשנים אלה התחזקה הידידות רבת השנים בין אצ"ג לבן־גוריון. גרינברג הפך באותן שנים אם לא לאקטיביסט מפא"יניק ממש, הרי לפחות למקורב מאוד למי שכוננו אז "נערי בן־גוריון"'.²⁷

24. המכתב מתוך: מ' בר־זוהר, בן־גוריון, ג, תל־אביב תשל"ז, עמ' 1547. בין השאר כתוב בו: 'בגין הוא טיפוס היטלריסטי מובהק, גזעני, מוכן להשמיד כל הערבים למען שלמות הארץ, מקדש כל האמצעים למען המטרה הקדושה – שלטון אבסולוטי, ואני רואה בו סכנה חמורה למצב החיצוני והפנימי של ישראל'.

25. יומן בן־גוריון, ניו־יורק 18.10.1940.

26. מכתב מ־6 באוקטובר 1960, ארכיון אורי צבי גרינברג. אני מודה למר ירון סחיש על שהפנה את תשומת לבי למסמך זה.

27. ירון סחיש, הבשורה שוגרה ממקומון רמת־גן, דבר, 17.5.1991.

בין הראשונים שהבחינו במורכבות יחסו אל הרוויזיוניסטים היו הרוויזיוניסטים עצמם. בדיווח על נאום בן-גוריון בוועידת הפילוג – ועידת מפא"י שהתקיימה בכפר-ויתקין בשלהי אוקטובר 1942 – כותב סופר המשקיף יוסף כרוסט כי בן-גוריון הפך לפרקליטה הנלהב של 'תכנית נורדאו'.²⁸ לטענתו, בן-גוריון, שלא בפעם הראשונה הוכיח את כשרונו לשחות עם הזרם, הגיע בנאומו 'לשיא האמנות – כפלאגיאט'. למה הכוונה? 'הוא לא שכח לדבר על תוכנית נורדאו, על שיתוף עם ישראל במערכה. נזכרתי, שהוא חזר זה עתה מארצות-הברית ורק בשמעתי את דבריו הערכתי את עוצם התעמולה והפעולה של הצ"ח בארץ זו, אשר הפכה גם את בן-גוריון לתעמלן של הציונות הממלכתית'.

דברים אלה, שנכתבו בסרקאזם שכלל אינו אופייני לאכסניה שבה פורסמו, מבטאים תחושה עמוקה, שעיקרה מרירות וזעם, האומרת: הרצחת וגם ירשת? קודם הבאת לדיסקרדיטציה גמורה של התנועה הרוויזיוניסטית ולמיקומה בשולי השוליים של החיים הציבוריים והפוליטיים בארץ ובגולה, עכשיו עתה מאמץ את עיקרי השקפותיה; וכמובן, בלא להעניק לה זכויות-יוצרים או קרדיט כלשהו.

אמנם יחסו של בן-גוריון ל'פרימאט העלייה החלוצית' לא השתנה בשנות הארבעים הראשונות, אלא כבר עשר שנים מוקדם יותר.²⁹ סיבת השינוי לא היתה נוקשות אידיאולוגית – ודאי שלא השפעת תעמולת הצ"ח במקום זה או אחר – אלא מציאות שהלכה והחריפה, בארץ ובגולה, וכן הדרך שבה תפס את מקומה ומעמדה של מפא"י, שקמה לא מכבר. בכל זאת ראוי לציין כיצד תפסה את עמדותיו התנועה הרוויזיוניסטית, שהיתה אז בשולי המפה הפוליטית והתודעה הציבורית.

ה

האם המחקרים הרבים שראו אור בשנים האחרונות מאמתים את מסקנתו ספוגת המרירות של בא-כוח המשקיף? קשה להשיב על שאלה זו לחיוב או לשלילה, מכל מקום מן הראוי לבדוק אם לא התקרב בן-גוריון למעשה ל'חד-נס' של הרוויזיוניזם, בכך שקיפל במידה ניכרת את הנס המעמדי ופרש בהרחבה את הנס הלאומי. למעשה, כפי שהוא ומפלגתו נשענו על ציבור הפועלים המאורגן, בן-גוריון לא יכול היה, גם לו רצה, לוותר על זכות המאבק המקצועי של הפועל, על טיפוח הקואופרציה ועל עוד מרכיבים של הסוציאליזם, שהרוויזיוניסטים ושאר מפלגות הימין ראוהו כמזיק לאומה. נכון, הוא לא עשה מתוך בחירה אידיאולוגית או מתוך נגזרת של השקפת עולם, אלא מתוך התמודדות עם אילוציה של מציאות שהלכה וכבדה; אולם למעשה, בשני עשורים אלה הוא פעל בהתאם לעיקרי התפיסה הטוענת כי לא ניתן להניף במקביל את שני הנסים – הנס הלאומי-ציוני והנס הסוציאליסטי-מעמדי. תוך מתן מלוא הכבוד והיוקרה לעולם מושגים סוציאליסטי-חלוצי הוא טען כי אין ברירה אלא לדחות את הגשמתו

28. בן-גוריון מדבר בשבחה של תוכנית נורדאו, המשקיף, 28.10.1942.

29. בעניין זה ראה, למשל: אניטה שפירא, המאבק הנכזב: עבודה עברית, 1929–1939, תל-אביב תשל"ו, עמ' 180–190.

לימים אחרים, טובים יותר, שבהם יטיפו ההרים עסיס. ישראל קולת, לדוגמה, טוען³⁰ כי בשנות השלושים פרשנותו של בן-גוריון את הסיסמה 'ממעמד לעם' היתה הגדרת תפקידה החדש של תנועת העבודה 'כהיווי כוח מכריע בהסתדרות הציונית. לא משום שבשלהל הסוציאליזם, וגם לא למען הגשמת הסוציאליזם'. בה בעת דיבר על 'היענות לצורכי ההמונים הרחבים ללא תמורה סוציאליסטית' וקבע כי יש להתייחס לא רק אל צורכי מעמד הפועלים, אלא גם אל צורכיהם של 'חוגים עממיים רחבים': 'יש לאפשר את עלייתם והשתרשותם בארץ "על יסודות פרודוקטיביים בריאים"'. הוא אמנם המשיך להשתמש במונחי 'המעמד' במסגרת מאבקיו הציבוריים, 'אולם הם קבלו תוכן אחר; כל מה שנראה לו פסול מבחינה לאומית, הוכתם בכתם של עוינות מעמדית'. פן נוסף של סיסמה זו היה הטענה כי

בניין ארץ-ישראל ושחרור העם היהודי קודמים להגשמת משטר סוציאליסטי - ולצורך שני אלה הוא צידד בקואליציה לאומית גם בתנועה הציונית וגם בשוב היהודי בארץ-ישראל. ברור היה לו, כי ללא הגשמה של הציונות אין שום סיכוי לסוציאליזם יהודי בארץ-ישראל, ובשלב זה ברור היה לו גם כי הציונות והסוציאליזם לא יוגשמו יחד.

עניין זה - 'קצב הגשמת הסוציאליזם' - יכול להיות דוגמה למורכבותו של הצורך להגדיר מחדש את מערכת היחסים בין ציונות וסוציאליזם, ממשיך קולת. צורך זה נבע מהסיסמה החדשה - 'ממעמד לעם' - מהפירוש שהעניק לה בן-גוריון וממה שנגזר מהסיסמה עצמה ומפירושה. אולם צורך זה נבע מגורם נוסף: היה בו גם מעין מענה להתקפות הרוויזיוניסטיות נגד ה'שעטנו' הציוני-סוציאליסטי. כלומר, כי לא תיתכן נאמנות גם לעם וגם למעמד העובדים הבינלאומי.

בתנועת העבודה שאלה זו היתה מרכזית ביותר: התלבט בה גם בן-גוריון, שהיה צריך להכריע בין ה'חשוב' ל'חיוני', אך גם החלקים הרדיקליים בה, שרצו להימנע ממצבים של הכרעה ברורה בין ציונות לסוציאליזם ושל זניחת הציונות בטענה כי אינה מתיישבת עם מלחמת המעמדות - החל מהמאבק בגדוד-העבודה בשנות העשרים ועד פרישתו הטראומטית של משה סנה ממפ"ם, בראשית שנות החמישים. כך ראה השומר-הצעיר ב'תורת האַטאפִים' (שלבים)³¹ מ-1927 תנאי הכרחי למיתון המתח האימננטי בין הפן הלאומי לפן המעמדי ולקיום מודוס-ויוונדי ביניהם. הרוויזיוניסטים, לעומתו, היו

30. במאמרו: 'האם היה בן-גוריון סוציאליסט?', בתוך: ש' אבינרי (עורך), דוד בן-גוריון: דמותו של מנהיג תנועת פועלים, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 118-153. הציטוטים מתוך עמ' 141-144.

31. על-פי תורה זאת, זמנה של המהפכה הסוציאליסטית יגיע רק כאשר יתמלאו מספר תנאים, כמו הקמת בסיס מספיק לבית לאומי עברי והבאתו למידה ראווה של בשלות משקית וחברתית. היא נוצרה על-רקע קביעת השמאל בגדוד-העבודה כי לא ניתן ליישב את הסתירה בין סוציאליזם וציונות ויש להכריע ביניהם. על תורה זו ראה, למשל: ה' ניר, הקיבוץ והחברה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 38-39.

פטורים מהתחבטות זו, שכן לדעתם הסוציאליזם מיסודו - על גווניו השונים, הרפורמיסטי והמהפכני - עומד בסתירה בסיסית לציונות ולצורכי העם היהודי. מן הצד האחר היתה הברית בין חירות ל'תנועה לעם' תנאי הכרחי לעלייתה של תנועת החירות לשלטון ב-1977. 'התנועה לעם', שהוקמה ב-1969 אחרי שיבתה של רפ"י למערך, היתה הסמן הימני של תנועת העבודה ובמידה מסוימת קיבלה את התפיסה הרוויזיוניסטית ביחס לקצב הגשמת הציונות ואפילו לעצם מהותה ואופיה. אין זה פלא אפוא שעם צירופה לליכוד ב-1973 דיבר מנחם בגין על המיזוג כעל ה'ברית בין תלמידי בן-גוריון לתלמידי ז'בוטינסקי'.

כדי להדגים את האפשרות לפרש את יחסו של בן-גוריון לרוויזיוניזם בשני אופנים מנוגדים אציג מאמר שעיקרו הצגת שאלות, ללא מתן תשובות. לפני כעשר שנים, ב-1982, כשבגין הכריז על הקמת הוועדה לחקירת רצח חיים ארלוזורוב, כתב ההיסטוריון שלמה נאמן מאמר בשם 'פרשת חיים ארלוזורוב כמשל או עורמת ההיסטוריה'.³² במאמר טען נאמן כי בן-גוריון ללא ספק ליבה את האיבה לרוויזיוניסטים ולמנהיגם-מפקדם; אולם בבקשו את נקודת המוצא של בן-גוריון, כתב נאמן:

השאלה היא, אם עשה זאת מעמדה אנטגוניסטית או מעמדה מקבילה, אם עשה זאת כמנהיג המעמד או כמועמד למנהיגות העם? האם היה בן-גוריון שלחם ברוויזיוניסטים דואליסט (ציוני-סוציאליסט) או מוניסט (לאומי צרוף)? את הבעיה הציג הוא בעצמו בכותרת של ספרו ממעמד לעם שאפשר לפרשה: המעמד יתרחב עד שיכלול את כל העם, או, המעמד יתמוג בעם ויבלע בקרבו. הסיסמא 'עם עובד' מבטאת את תוכן הדילמה, כפי שהתנועה הבינה את בן-גוריון מפי ברל כצנלסון: כל העם יהיה למעמד. האם הבינה נכון? הרי יתכן גם פירוש 'פופוליסטי', כהבנת חלק מאנשי פלג מפא"י הידוע בשם רפ"י. ... חסל סדר מעמד; קיים רק העם.

עניין זה עולה גם במחקרים שעיקרם מתן תשובות, לא הצגת שאלות. שבתי טבת, שיצר את מטבע הלשון המארגנת 'הקרקע הבורע', דיבר על חלוקת מפא"י, החל מיום היווסדה, לשתי סיעות. בראש הראשונה, המכונה 'מפלגת הערכים', עמד יצחק טבנקין. העיקר, מבחינתה, ללא קשר לנסיבות ולאילוצים, היה הטענה כי לא ניתן כלל להפריד בין הגשמת הציונות להגשמת הסוציאליזם. הסיעה השנייה, בראשות בן-גוריון, מכונה 'מפלגת הזמן האזול'. היא טענה שמתעמים פנים-פוליטיים, פנים-ציוניים ולאומיים, אין מנוס מהתפשרות מסוימת על ערכי המעמד, ולמעשה היא שסללה את הדרך ל'פרימאט הממלכתי';³³ מאיר אביזוהר, בספרו על מפא"י, טוען כי המחיר הכבד, אך הבלתי נמנע, שנאלצה מפא"י לשלם כדי להפוך למפלגה ההגמונית ביישוב ובתנועה הציונית היה מיקוד כל מאמציה ומשאביה באתגרים כלל-לאומיים, לא בכאלה

32. זמנים, 9 (1982), עמ' 13.

33. טבת, קנאת דוד, ג, בייחוד פרקים א-ג, עמ' 11-71.

המצטמצמים בד' אמותיו של המעמד. לכן כבר בשנות השלושים הראשונות עלה רעיון שניתן לראות בו כפירה בעיקר ומרידה בקודש הקודשים: זניחת פרימאט העלייה החלוצית. לדעת אביזוהר זו גם הטרגדיה הבלתי־נמנעת של מפא"י – המחיר ששילמה כדי להפוך לגוף העיקרי בתנועה הציונית, כלומר למפלגת הלאום, היה אובדן היכולת לקסום לפועל הארץ־ישראלי ולכיסופיו המשיחיים.³⁴

גם ישראל קולת מטפל בנושא זה.³⁵ לטענתו, ניתן לאתר את המגמה שתיארנו כאן, שהחלה בשנות השלושים, גם בשנות המדינה הראשונות, ואז היו ביטוייה רדיקליים יותר. באותן שנים נדחה חזון הגשמת החברה הסוציאליסטית לטובת חזון קיבוץ הגלויות – חזון שניתן ללא ספק להגדירו כ'אידיאל לאומי'. באותה תקופה מפא"י הסוציאליסטית קיבלה על עצמה ניהול מדיניות שעמדה בניגוד לסוציאליזם, והוכתבה על־ידי הצמיחה המשקית המהירה. אירונית וסמלית פן זה מזוהה בעיקר עם לוי אשכול, איש הפועל־הצעיר וממייסדי דגניה ב', ועם פנחס ספיר, שלפני שעלה ארצה, ב־1929, היה מראשי 'החלוץ' בפולין.

ביטוי חד ובהיר לסדרי הקדימויות של בן־גוריון בשנות הארבעים ניתן למצוא בדבריו במהלך ויכוח עם אנשי השומר־הצעיר. אין סתירה בין ציונות לסוציאליזם, אמר, 'אנחנו במאה אחוז ציונים ובמאה אחוז סוציאליסטים, אבל הסוציאליזם יכול להתגשם בעולם גם לאחר שהעם היהודי ישמד עד אחד. יכולות פרובלמות פוליטיות ולאומיות להיפתר גם במשטר לא סוציאליסטי'.³⁶

1

מעבר לאזכורם של מחקרים אלה או אחרים, החוקר את קורות היישוב בכלל ואת קורות תנועת העבודה בפרט בשנות הארבעים ובמחצית הראשונה של שנות החמישים נתקל בתופעה מרכזית: התנועה הרוויזיוניסטית לא היוותה אז פרטנר למאבק או מושא לאיבה. בן־גוריון הוציאה אל מחוץ לקונסנווס ומכלל אפשרות לשותפות בשלטון בסיסמתו 'מחוץ לחירות ולמק"י'. הוצאתה מחוץ לתחום גם החלישה את הצורך להיאבק בה. עיקר הטינה הופנתה ל'מאבקי המגרש הביתי', בתוך תנועת העבודה: בתחילה בתוך מפא"י, בין הרוב ל'סיעה ב' ולקיבוץ־המאוחד, ובשנות המדינה

34. מ' אביזוהר, בראי סדוק: אידיאלים חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י, תל־אביב – קריית שדה־בוקר תש"ן; על יחסו של טבנקין לרוויזיוניסטים בשנות השלושים ראה: אניטה שפירא, 'הוויכוח בתוך מפא"י על השימוש באלמות, 1932–1935', ההליכה על קו האפק, תל־אביב 1989, עמ' 82–117; על התנגדותו ל'הסכמי בן־גוריון–ז'בוטינסקי', ראה: 'גולדשטיין וי' שביט, ללא פשרות: 'הסכם בן־גוריון–ז'בוטינסקי' וכשלונו, תל־אביב 1979, עמ' 97–119.

35. קולת, 'האם היה בן־גוריון סוציאליסט' (לעיל הערה 30), עמ' 145–149.

36. מתוך דבריו במועצת ההסתדרות הנ"א, תל־אביב, 21–24.3.1944, ארכיון העבודה.

הראשונות בין מפא"י למפ"ם. מאבקים אלה - שכללו מרכיבים אידיאולוגיים כבדי-משקל - אף פעם לא הגיעו לדרגה של סף מלחמת אזרחים כמו המאבק עם הרוויזיוניסטים ב-1933, שנת הירצחו של חיים ארלוזורוב. אולם, בהתאם למשפטו המפורסם של לשק קולאקובסקי, האומר כי 'אשי המוקד נועדו בראש וראשונה לסוטים מהדוגמה, לא לכופרים בעיקר', יהיה זה מאוד בלתי מדויק לטעון כי מדובר במאבקים סלונים, נינוחים ונעדרים אגרסיה. תמיד על כך הדרך הקשה, הטראומטית והאלימה שבה פולג הקיבוץ-המאוחד ב-1951, פילוג שהביא לפירוק משפחות ולעימותים אלימים בין אנשים שהיו שותפים לדרך בת עשרות שנים; כן תמיד על כך מערכת היחסים המרה והטעונה בין מפ"ם לבין מפא"י בכלל ולבן-גוריון במיוחד, בשנות המדינה הראשונות. מאמריו של בן-גוריון נגד מפ"ם, שחתם עליהם כ'סבא של יריב' ושלעתיים היו על גבול הארסיות, הם עדות ברורה עד כמה המתחים בין שני הגופים העיקריים שהרכיבו את תנועת העבודה הישראלית היו חריפים.³⁷

בשנות המדינה הראשונות - בעצם עד הבחירות לכנסת השלישית ב-1955 והקמת הקואליציה עם אחדות-העבודה ומפ"ם - התעצמו העימותים בין החטיבות השונות בתנועת העבודה. לאחר הקמת הממשלה הראשונה בלי מפ"ם, ולאחר הבחירות לכנסת השנייה והקמת 'הקואליציה הגדולה' של מפא"י עם הציונים-הכלליים, הואשמה מפא"י בזניחת מעמד הפועלים, בהעדפת יצירת קשרים עם ארצות-הברית, האימפריאליסטית והריאקציונית, על קשרים עם ברית-המועצות ועם שאר מדינות 'עולם המחר', באנטי-דמוקרטיה ובנטייה לשלטון יחיד של דוד בן-גוריון. קריקטורות המציגות את לוי אשכול, שר האוצר, ואת פרץ ברנשטיין, מנהיג הציונים-הכלליים ושר המסחר והתעשייה, כשני האויבים הגדולים של הפועל והשכיר הופיעו כמעט מדי יום בקיץ 1955, בתקופת מערכת הבחירות לכנסת השלישית. שוב, מאחר ש'כל היסטוריון הוא בן זמנו', קשה לנו היום להעריך ולחוש מה קשה היתה היריבות ומה עמוקה היתה הטינה בין שני גופים פוליטיים אלה.

זאת ועוד. היו אז לא מעט נושאים שעמדות השמאל והימין הציוניים בהם היו דומות זו לזו ומנוגדות לעמדת מפא"י. למשל, בתביעה לבטל את הממשל הצבאי על האוכלוסיה הערבית וכן בפרשת השילומים או במשפט קסטנר שבו, בניגוד למה שמקובל לחשוב, התקפות השמאל על מפא"י היו לא פחות קשות וארסיות מאלה של חירות. מי שאימה ערב הבחירות לכנסת לפרסם רשימה של ראשי מפא"י שב-1942, בתקופת אל-עלמיין, ניסו - לדבריהם - להימלט מהארץ, היתה כנראה 'התנועה לאחדות העבודה' או מקורבים לה; ודאי לא תנועת החירות.³⁸ באותה עת, ובמיוחד

37. על מערכת יחסים זו ראה: א' מרגלית (עורך), השמאל המאוחד: דרכה החברתית של מפ"ם בראשית המדינה, 1948-1954, גבעת-חביבה 1991; במיוחד ראה שם את מאמרו של א' צור, 'בין איחוד ופילוג: מפ"ם וחיבתיה' (עמ' 71-148); על הפילוג בקיבוץ-המאוחד ראה: י' אסף, 'הפילוג בקיבוץ-המאוחד: תש"ט - שנת ההכרעה', יהדות זמננו, 7 (1991), עמ' 67-100.

38. בענין זה ראה: העולם הזה, 7.7.1955; ר' שטאובר, 'הוויכוח הפוליטי על משפט קסטנר על-פי העתונות המפלגתית', הציונות, יג (תשמ"ח), עמ' 219-246; האשמות אלה הוצגו בעיקר במאמרים בלמרחב שכתב משה כרמל.

בתקופת הקואליציה עם הציונים הכלליים וכהונת משה שרת כראש ממשלה, היו השמאל והימין כאחד שותפים ליצירת תמונה, סטריאוטיפית ומיתולוגית, של מפא"י כמפלגה גלותית, פסיבית, אנטי-צברית ואנטי-ישראלית.

מה ניתן להסיק מכך? כי הניסיון לעצב קווי מתאר שימפו את שתי התנועות ואת ההבדלים ביניהן הוא קשה עד מאוד אך באותה מידה הוא חיוני עד מאוד. ההתקדמות הגדולה בחקר התנועה הציונית, היישוב, תנועת העבודה והתנועה הרוויזיוניסטית מחייבת מאמץ מחודש בכל הקשור להבנת מערכת היחסים בין שתי התנועות – במישור הפוליטי והאידיאולוגי. אך איך עלינו להבין את מרקם היחסים ביניהן כשבאוקטובר-נובמבר 1942, בוויכוח שנערך בוועד הפועל הציוני המצומצם על אישור 'תכנית ירושלים', האשים מאיר יערי את בן-גוריון באימוץ 'תכנית נורדאו' ובהעלאת תכנית שמימושה יביא ל'כשלון העליה הרביעית במימדים גדולים שבעתים?'³⁹ ומצד שני, איך עלינו להתייחס אל התעמולה הרוויזיוניסטית בשנות המלחמה, שהאשימה את הסוכנות היהודית ואת מפא"י בהפקרת העם היהודי בשם עקרון העלייה הסלקטיבית, כאילו לא אירע דבר בין 'עליית גראבסקי' במחצית שנות העשרים ל-1942?⁴⁰ נראה לי שהדיון בסוגיות יסוד כמו היחס לעלייה המונית; יחסם של גופים שונים בתנועה הציונית לסוגיית מעמד היהודים בגולה – לפני ואחרי מלחמת העולם השנייה; שאלת ה'חד-גס' והמחיר הערכי-חברתי שתנועת העבודה היתה מוכנה לשלם כדי להשיג במהירות ריבונות יהודית בארץ-ישראל – דיון בסוגיות אלה אינו יכול להיות מנותק מהערכתנו הכוללת את שתי התנועות ואת מערכת הזיקות – החיוביות והשליליות – ביניהן. אפשר אמנם לטעון כי ראשי מפא"י הגיעו לקבלת עמדות הקרובות לעמדות הרוויזיוניסטיות לא מתוך דוגמה הצהרתית, אלא מתוך עימות מיוסר עם המציאות; כי על עמדותיה ניתן להחיל את דבריו של עמוס עוז ש'הציונות פירושה שיבת היהודים אל תוך "עמק הבכא' של ההיסטוריה.'⁴¹ כן ניתן לטעון כי זו הסיבה לכך שדווקא אותם חוגים במפא"י שקיבלו עמדות אלה היו מוכנים לאמץ את תכנית החלוקה של 1937. אך גם טיעונים אלה צריכים להיות חלק מהמאמץ לשרטט אותם קווי תחום חדשים.

ז

לסיום, נשוב אל הנקודה שהוצגה בפתיחת המאמר: מה הזיקה בין תמונת הדואליות והרב-ממדיות של התנועה הרוויזיוניסטית, כפי שהיא באה לידי ביטוי במחקר, לבין

39. בעניין זה ראה: י' הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים תשמ"ה, עמ' 338-345.

40. בעניין זה ראה: י' ויץ, ביקורת התנועה הרוויזיוניסטית על הנהגת היישוב בתקופת השואה (בדפוס).

41. 'אנו באנו ארצה כדי להתפייס', לאור התכלת העזה, תל-אביב תשל"ט, עמ' 145.

שאלת קווי התחום? התשובה לכך היא כי שאלת קווי התחום היא אחת כשמדובר על תנועה מונוליתית ואחרת כשמדובר על תנועה שבשאלות מסוימות נקטו בה פלגים שונים עמדות מקוטבות לחלוטין. מה היה, לדוגמה, יחסה של התנועה הרוויזיוניסטית לבריטניה ולשאלת הלגאליות? כאן אנו יכולים לגלות בתוכה את שני קצות הספקטרום. ידוע כי בשנת 1940 התפלג האצ"ל על רקע עמדתו, הפרובלמטית עד היום הזה, של יאיר כלפי בריטניה. גם בימי המלחמה יאיר ראה בבריטים את האויב בה"א הידיעה, ובמסגרת התפיסה ש'אויבו של אויבי הוא ידידי' היה מוכן לשאת ולתת עם הגרמנים, והדברים ידועים;⁴² ובראיית בריטניה ככובש שיש למרוד בו קדם לו אב"א אחימאיר, שהגיע למסקנה זו כבר בעקבות פרעות תרפ"ט.⁴³ מצד שני, בתנועה הרוויזיוניסטית יש גם גילויים קיצוניים של 'אנגלופיליות' ושל דבקות באוריינטציה הבריטית - ז'בוטינסקי ראה בתמיכת המשטר המנדטורי תנאי הכרחי ומרכזי למימוש תכניתו לעליית המוני יהודים לארץ; גם במחצית השנייה של שנות השלושים, בעיצומם של מאורעות אוקטובר 1936, שלחה הצ"ח בארץ-ישראל לנציב העליון תזכיר בשם 'על הגנת ארץ-ישראל' (Memorandum on the Defence of Palestine),⁴⁴ ובו הצעה לכינון לגיון המורכב מיהודים בלבד, תחת פיקוח ופיקוד בריטיים. אחד הנימוקים שהועלו בזכות הקמת הלגיון היה שהסטנדרטים שלו יהיו 'אירופאיים'. נימוק נוסף היה שמודל זה אומץ גם בקולוניות אחרות. בקניה, טוען התזכיר, הוקם ב-1928 כוח צבאי (Force) שקיומו התבסס על 'שירות חובה של נתינים בריטים-אירופאים בני 18 עד 50'. הנמשל ברור: הצ"ח רואה ביהודים את הגורם ה'אירופאי' שיסייע לבריטים במאבקם נגד ה'ילידים'. אנו רואים אפוא כי הדבקות בבריטים לא נבעה רק מגורמים פוליטיים ופראקטיים, אלא גם מתפיסה 'קיפלינגית' שראתה ביהודים את הנציגים הנאמנים ביותר של הציוויליזציה האירופית בכלל, והבריטית במיוחד, בארץ-ישראל האוריינטלית-אסייתית. דוגמה נוספת לפן זה הם חילופי המכתבים בין בנימין אקצין, שהבריטים תיארו כ'שלישו' של ז'בוטינסקי, לבין השגרירות הבריטית בווינגטון, באוגוסט 1940, לאחר מות ז'בוטינסקי.⁴⁵ לפי בקשת אקצין, הסכים השגריר הבריטי בווינגטון לשלוח מברק תנחומים שיתפרסם ב-"*American Jewish Chronicle*". מבחינת הבריטים, הסיבה העיקרית למשלוח מכתב התנחומים היתה הזדהותו הפומבית של המנוח עם בעלות-הברית, בניגוד למנהיגי הקהילה היהודית בארצות-הברית, שחששו מאנטישמיות. מבחינתנו זוהי עדות נוספת למשמעותו ולמרכזיותו של הפן האנגלופילי אצל חלקים חשובים בתנועה

42. בעניין זה ראה: J. Heller, 'Avraham ("Yair") Stern, Myth and Reality (1907-1942)', *The Jerusalem Quarterly*, 49(1989), pp. 121-143; Shavit, *Jabotinsky and the Revisionist Movement*, pp.181-203

43. נדבה, 'דיוקנו של מהפכן' (לעיל הערה 20), עמ' 36.

44. סימול התזכיר: PRO, CO 733/349/19, חתם עליו אריה אלטמן, שעמד אז בראש 'ועד המורשים' של הצ"ח בארץ-ישראל.

45. סימול התיק: PRO, CO 733/442/14

התנועה הרוויזיוניסטית ותנועת העבודה

הרוויזיוניסטית. כל זה מוליך לשאלה: מה הם קווי התחום של תנועה שעמדותיה בנושא כה מרכזי ממוקמות בשני הקטבים המנוגדים ביותר של הספקטרום? החידושים המחקריים בחקר שתי התנועות - תנועת העבודה והתנועה הרוויזיוניסטית - הם רבים ולא כולם עולים בקנה אחד עם עמדות ודימויים מקובלים, היסטוריים ופוליטיים. אך אין לראות בחידושים עצמם, מרתקים וחשובים ככל יהיו, את חזות הכל, אלא תשתית לבניית קווי מתאר סינתטיים ומורכבים של היחסים הפנימיים בתוך התנועות עצמן וביניהן.